

Економіка

УДК 338.43:631.1.017.3

Дем'ян Ярослава Юріївна

кандидат економічних наук, доцент

кафедра географії та туризму

Мукачівський державний університет

Демьян Ярослава Юрьевна

кандидат экономических наук, доцент

кафедра географии и туризма

Мукачевский государственный университет

Demyan Yaroslava

PhD in Economics, Associated Professor

Department of Geography and Tourism

Mukachevo State University

Молнар Грета Тиборівна

здобувач ступеня «доктор філософії»

Мукачівського державного університету

Молнар Грета Тиборивна

соискатель степени «доктор философии»

Мукачевского государственного университета

Molnar Greta

Applicant for the degree of Doctor of Philosophy of the

Mukachevo State University

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛИЧНОГО КРЕСТЬЯНСКОГО
ХОЗЯЙСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
FUNCTIONING OF PERSONAL PEASANT FARMING IN MODERN
CONDITIONS**

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування особистих селянських господарств, визначено основні тенденції їх розвитку у сучасних умовах. Розвиток ОСГ відіграє важливу роль для економіки нашої держави, соціокультурного розвитку сільських територій, житті сільських мешканців. Саме ці господарства створюють фундамент продовольчої безпеки держави, виробляючи понад 40 % сільськогосподарської продукції, постачають на внутрішній ринок значну частку продуктів споживання для населення.

Водночас досліджено, що в Закарпатській області посилюється роль ОСГ внаслідок особливостей географічного положення і рельєфу, природно-кліматичних умов, традицій життя і діяльності населення тощо. Встановлено, що в області функціонує 224,4 тис. ОСГ, які виробляють понад 90 % продукції сільського господарства, при чому користуються земельними площами порівняно гіршої якості, виробнича діяльність в них є більш трудомісткою, вимагає більших витрат. Однак, наявність трьох природно-кліматичних зон, сприятливий клімат та інші чинники створюють переваги саме для цієї форми ведення сільського господарства в області. І навіть попри те, що нині намітилася тенденція до поступового скорочення кількості ОСГ та їхньої частки у сільськогосподарському виробництві, у перспективі вони будуть продовжувати відігравати вагомий роль як в регіоні, так і загалом по Україні, що актуалізує питання поліпшення їх матеріально-технічного забезпечення, збільшення обсягів інвестицій та розвитку їх інвестиційного потенціалу. Особлива увага приділяється розгляду перспектив подальших досліджень враховуючи процеси децентралізації влади.

Ключові слова: особисті селянські господарства, розвиток, сільськогосподарська продукція, продовольче забезпечення.

Аннотація. Стаття посвящена исследованию особенностей

функционирования личных крестьянских хозяйств, определены основные тенденции их развития в современных условиях. Развитие ЛКХ играет важную роль для экономики государства, социокультурного развития сельских территорий, жизни сельских жителей. Именно эти хозяйства создают фундамент продовольственной безопасности государства, производя более 40% сельскохозяйственной продукции, поставляют на внутренний рынок значительную долю продуктов питания для населения.

В то же время исследовано, что в Закарпатской области усиливается роль ОСГ вследствие особенностей географического положения и рельефа, природно-климатических условий, традиций жизни и деятельности населения и тому подобное. Установлено, что в области функционирует 224,4 тыс. ЛКХ, которые производят более 90% продукции сельского хозяйства, причем пользуются земельными площадями по сравнению худшего качества, производственная деятельность в них более трудоемкой, требует больших затрат. Однако, наличие трех природно-климатических зон, благоприятный климат и другие факторы создают преимущества именно для этой формы ведения сельского хозяйства в области. И даже несмотря на то, что сейчас наметилась тенденция к постепенному сокращению количества ЛКХ и их доли в сельскохозяйственном производстве, в перспективе они будут продолжать играть важную роль как в регионе, так и в целом по Украине, актуализирует вопрос улучшения их материально-технического обеспечения, увеличение объемов инвестиций и развития их инвестиционного потенциала. Особое внимание уделяется рассмотрению перспектив дальнейших исследований учитывая процессы децентрализации власти.

Ключевые слова: *личные крестьянские хозяйства, развитие, сельскохозяйственные продукты, продовольственное обеспечение.*

Summary. *The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning of personal peasant farms, the main trends of their development in modern conditions are determined. The development of PPF play an important role for the economy of the state, the socio-cultural development of rural areas, and the life of rural residents. It is these farms that create the foundation for the state's food security, producing more than 40% of agricultural products, supplying a significant share of food products to the population on the domestic market.*

At the same time, it was investigated that in the Transcarpathian region the role of PPF is increasing due to the peculiarities of the geographical location and relief, natural and climatic conditions, traditions of life and activities of the population, and the like. It has been established that 224.4 thousand PPF operate in the region, which produce more than 90% of agricultural products, and they use land areas in comparison with the worst quality, production activities in them are more labor-intensive and require larger costs. However, the presence of three natural and climatic zones, a favorable climate and other factors create advantages for this particular form of farming in the region. And even despite the fact that now there is a tendency towards a gradual reduction in the number of PPF and their share in agricultural production, in the future they will continue to play an important role both in the region and in Ukraine as a whole, the issue of improving their material and technical support is actualizing, increase in investment volumes and development of their investment potential. Particular attention is paid to considering the prospects for further research, taking into account the processes of decentralization of authority.

Key words: *personal farms, development, agricultural products, food supply.*

Постановка проблеми. Проведені інституційні зміни в Україні виявили необхідність проведення аналізу і якісно нових підходів до дослідження особистих селянських господарств в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження складають праці таких фахівців, як Лупенка Ю. О, Маліка М.Й., Шпикуляка О.Г. [1], Дієсперова В. С. [2] Губені Ю. Е [3], Рябокonia В.П., Пітюлича М. І., Гоблика В.В. [4] Яворської Т.І. та Франчук І.Б., Булавка Л.В., Дем'ян Я.Ю. [5] та інших науковців. Однак, незважаючи на ґрунтовні теоретико-методологічні напрацювання та значну кількість досліджень з проблем функціонування та розвитку особистих селянських господарств, питання щодо їх розвитку в сучасних умовах господарювання залишається актуальним.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати функціонування та перспективи розвитку особистих селянських господарств в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Особисті селянські господарства в Україні є надзвичайно розвиненою формою господарювання на селі, яка бере свій початок з давніх часів, має розвинені традиції та поширена по всій території держави. Навіть попри державну політику розвитку крупного товарного сільськогосподарського виробництва упродовж майже семи десятиліть в часи панування планової радянської економіки у ХХ ст. особисте господарство збереглося як від'ємна форма життя і діяльності селян.

Із трансформацією національного господарства на ринкові засади у 1990-х рр. приватний сектор в особі ОСГ значно зміцнився і зріс. Ця тенденція зберігалася й у першому десятилітті ХХІ ст.

Тренд зростання кількості ОСГ наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. пояснювався погіршенням якості життя населення за результатами

трансформаційної структурної кризи в економіці 1990-х рр. Здебільшого це була спроба людей вижити і забезпечити себе засобами існування у складних економічних умовах. Саме ведення підсобного господарства і самостійне вирощування продуктів харчування дозволило значній кількості українців пережити скрутні часи і створити фінансовий й матеріальний фундамент для подальшого розвитку родин. І хоча сьогодні висуває нові реалії, мотивуючи населення на скорочення ОСГ, їхня роль залишається значною у житті українського села і розвитку аграрної економіки, а вирощені ними продукти відіграють стратегічне значення в структурі споживання населення. Наочно це продемонстровано у табл.1.

Як видно з даних табл.1 у 2000 р. частка ОСГ в сукупному виробництві сільськогосподарської продукції перевищувала 61 %, у тому числі продукції рослинництва 50 % та продукції тваринництва 79 %. Упродовж наступних років ця частка значно скоротилася і у 2018 р. склала відповідно близько 41 %, 37 % та 52 %. Однак, таке скорочення відбулося не стільки за рахунок скорочення фізичних обсягів виробництва в ОСГ, скільки у результаті збільшення таких обсягів у громадському секторі. Так, з 2000 по 2018 рр. скоротилися лише обсяги виробництва тваринницької продукції, тоді як рослинницької навпаки зросли. Проте, приріст виробництва у сільськогосподарських підприємствах у цей же період характеризувався випереджаючими темпами.

Обсяги виробництва й частка ОСГ у продукції сільського господарства України

(у постійних цінах 2010 р.)

Показники	Роки							2018 р. до 2000 р., +/-
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Вироблено у господарствах усіх категорій, млн. грн.								
Продукція сільського господарства	151022,2	179605,8	194886,5	239467,3	254640,5	249157,0	269408,1	118385,9
продукція рослинництва	92838,9	114479,9	124554,1	168439,0	185052,1	179474,6	198658,1	105819,2
продукція тваринництва	58183,3	65125,9	70332,4	71028,3	69588,4	69682,4	70750,0	12566,7
Вироблено у господарствах населення, млн. грн.								
Продукція сільського господарства	93024,5	106841,1	100797,5	107548,7	109521,5	108621,8	111101,6	18077,1
продукція рослинництва	47047,9	58802,9	57741,4	68854,3	71659,5	70873,5	73939,1	26891,2
продукція тваринництва	45976,6	48038,2	43056,1	38694,4	37862,0	37748,3	37162,5	-8814,1
Частка господарств населення у сукупному обсязі виробництва, %								
Продукція сільського господарства	61,60	59,49	51,72	44,91	43,01	43,60	41,24	-20,36
продукція рослинництва	50,68	51,37	46,36	40,88	38,72	39,49	37,22	-13,46
продукція тваринництва	79,02	73,76	61,22	54,48	54,41	54,17	52,53	-26,49

Джерело: обчислено автором на підставі даних [6]

Незважаючи на виявлені тенденції структурних зрушень, роль ОСГ у виробництві сільськогосподарської продукції залишається значною. Особливо зважаючи на те, що саме в них вирощується основна маса продуктів харчування, які споживаються населенням держави – молоко, м'ясо, овочі, картопля, плоди тощо, тоді як виробництво у громадському секторі переважно зосереджене на крупнотоварних експортоорієнтованих продуктових потоках – фуражному зерні, технічних культурах, сировині для переробної промисловості тощо.

В окремих регіонах України значимість і роль ОСГ ще відчутніша. Зокрема, варто виділити Закарпатську область, де в ОСГ виробляється понад 90 % усієї сільськогосподарської продукції, а виробництво молока, м'яса, овочів та плодів майже повністю зосереджене у підсобних господарствах населення (див. рис.1.). При цьому досить високим є рівень концентрації виробництва й інших продуктів – зернових і зернобобових культур. Так, в ОСГ Закарпатської області вирощується понад 80 % пшениці, понад 68 % ячменю та 62 % кукурудзи на зерно від сукупних обсягів виробництва по області. Здебільшого це пояснюється значним розвитком тваринництва в господарствах населення.

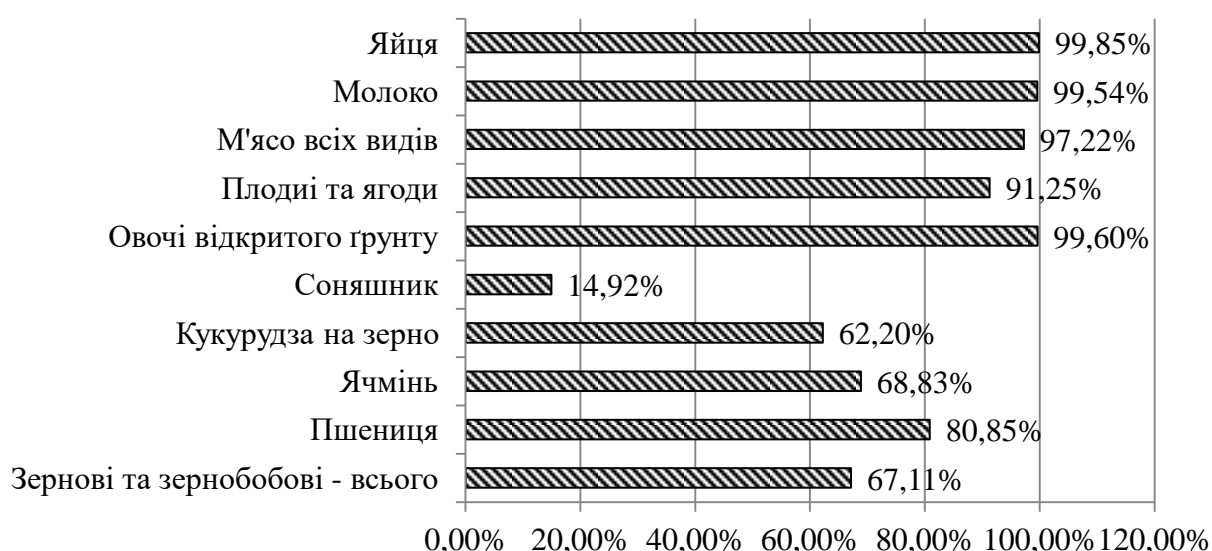

Рис. 1. Частки ОСГ Закарпатської області у сукупному виробництві сільськогосподарських продуктів у 2019 р., %

Джерело: обчислено автором на підставі даних Головного управління статистики Закарпатської області [7]

Загалом така висока значимість ОСГ в Закарпатській області зумовлена багатьма чинниками – природними, географічними, соціальними тощо. Так, область розташована на крайньому південному заході України, є географічним центром Європи. Має різноманітний рельєф та кліматичні умови. Її територія з півночі захищена Карпатським хребтом, з північного заходу – Татрами, з півдня – західними Румунськими горами і Мараморошським масивом. Від інших регіонів країни область відділяють Яблонецький, Вишківський, Ужоцький, Верецький та Воловецький перевали. Майже дві третини території області займають гори, решту Притисянська низовина. У горах протягом року випадає 1400, у нижній частині – 500 – 600 мм опадів, що зумовлює достатню зволоженість. Перераховані фактори формують помірно континентальний клімат, створюють цінний природно-рекреаційний потенціал. Влітку середня температура становить плюс 21 °С, взимку – мінус 4 °С. Вегетаційний період на низовині триває до 230 днів, у передгір'ях – 210 – 230 днів, у горах – 90 – 210 днів [8].

Такий рельєф і погодно-кліматичні умова створили в області три природно-кліматичні зони, у яких різняться умови ведення сільського господарства – гори, передгірські території та рівнини. А в свою чергу, це дозволило значно розширити асортимент вирощуваних сільськогосподарських продуктів. Крім того, обмеженість земельних масивів, прийнятних для ведення сільського господарства, а також ускладнення транспортно-логістичної інфраструктури сприяє розвитку мілких товаровиробників, у тому числі ОСГ, натомість гальмує значне поширення крупнотоварного виробництва.

Загалом діяльність в ОСГ покликана задовольнити дві ключові потреби селян:

- по-перше, забезпечити сільську родину продуктами харчування, які можуть бути вирощені в підсобному господарстві, для власного споживання;
- по-друге, створити додатковий дохід сільської родини від продажу на ринку таких продуктів власного виробництва.

При цьому задоволення другої потреби одночасно призводить до задоволення потреб решти населення України, передусім міського населення, у продуктах харчування. Саме тому рівень товарності продукції ОСГ є доволі високим й подеколи перевищує половину усієї вирощеної продукції. Зокрема найбільше ОСГ реалізують виробленої продукції соняшника, пшениці, ячменю, кукурудзи, а також молока. Рівень товарності варіюється залежно від регіональної ознаки (зокрема в регіонах з більшою часткою міського населення він вищий), сезону, структури виробництва, традицій споживання у різних місцевостях і багатьох інших чинників.

В Закарпатській області рівень товарності сільськогосподарської продукції, виробленої в ОСГ, також є досить високим.

Водночас у процесі дослідження було встановлено, що ОСГ Закарпаття в силу об'єктивних причин змушені працювати на землі значно гіршої якості, що обумовлено геологічними та природними умовами в досліджуваному регіоні

Гірша якість землі ускладнює процеси господарювання селян, вимагаючи від них значно більших витрат часу і праці, а іноді й унеможливаючи ведення діяльності взагалі. Внаслідок підвищених трудовитрат ОСГ Закарпатської області значно частіше використовують найману працю.

Потрібно зазначити, що загалом сільськогосподарське виробництво в ОСГ Закарпатської області має багато спільного з іншими регіонами нашої держави. Однак, тут дещо більше розвинуті тваринницькі галузі, що водночас частково зрушує і структуру рослинництва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, в цілому розвиток ОСГ в Закарпатській області відбиває основні тенденції та уособлює ключові особливості селянського господарства, що притаманні Україні в цілому. Однак тут роль і значимість ОСГ для економічного розвитку регіону, його соціокультурних засад функціонування більш відчутні. У перспективі можна очікувати деяке скорочення кількості ОСГ як в Україні, так і в досліджуваному регіоні. Однак їхнє місце у структурі

сільського господарства залишиться непересічним, а обсяги виробництва продуктів рослинництва і тваринництва значними, зорієнтованими на забезпечення внутрішнього ринку, утворення значної частки споживчого кошику населення, а отже й забезпечення продовольчої безпеки держави та її регіонів. З цих причин проблеми щодо поліпшення матеріально-технічного забезпечення ОСГ, посилення їх інвестиційної активності, збільшення вкладень та розвиток інвестиційного потенціалу залишаються актуальними та мають вагоме практичне значення.

Література

1. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.]; за ред. О. Г. Шпикуляка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
2. Дієсперов В. С. Селянські території як об'єкт організації економічної діяльності / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. 2014. № 5. С. 56–64.
3. Губені Ю. Е. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін / Ю. Е. Губені, Ю. О. Коверко, П. О. Осіщук // Економіка України. 2017. № 3. С. 59-67.
4. М. І. Пітюлич, В. В. Гоблик, Т.Д. Щербан Соціально-економічний розвиток малих сіл Закарпаття: проблеми трансформаційного періоду: монографія, 2020. 178 с.
5. Дем`ян Я.Ю. Аграрна сфера Закарпаття: інвестиційне забезпечення сталого розвитку: монографія / Я.Ю. Дем`ян. Мукачево: РВВ МДУ, 2017. 202 с.
6. Сільське господарство України - 2018: статистичний щорічник / Відп. за вип. О. М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
7. Статистична інформація / Економічна статистика / Економічна діяльність / Сільське, лісове та рибне господарство // Офіційний сайт Головного

управління статистики у Закарпатській області Державної служби статистики України. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>

8. Паспорт Закарпатської області // Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород, 2019. 31 с.

References

1. Development of small agrarian enterprises at the market institute middle: indicators and efficiency: monograph / [Lupenko Yu. O., Shpikulyak O. G., Malik M. Y. etc.]; editor O. G. Shpikulyaka. K.: NSC "IAE", 2017. 204 p.
2. Diesperov V.S. Peasant territories as an object of organizing economic activity / V. S. Diesperov // Economics of the agro-industrial complex. 2014. №. 5. PP. 56–64.
3. Gubeny Yu. E. Development of personal peasant farms in the context of institutional changes / Y. E. Guben, Y. O. Koverko, P. O. Osishchuk // Economy of Ukraine. 2017. № 3. PP. 59-67.
4. Pityulich M. I., Goblik V.V., Shcherban T.D. Socio-economic development of small villages in Transcarpathia: problems of the transformation period: monograph, 2020.178 p.
5. Demyan Ya.Yu. Agricultural sphere of Transcarpathia: investment support of the sustainable development monograph: monograph / Ya.Yu. Demyan. Mukachevo: RVV MDU, 2017. 202 p.
6. Agriculture of Ukraine - 2018: statistical yearbook / Ed. for issue. A.N. Prokopenko. M.: State Service of Statistics of the National Economy of Ukraine, 2019. 235 p.
7. Statistical information / Economic statistics / Economic activity / Agriculture, forestry and fisheries // Official site of the Main Department of Statistics in the Transcarpathian region of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>.

8. Passport of the Transcarpathian region / Main Department of Statistics in the Transcarpathian region. Uzhgorod, 2019. 31 p.